

НІМЕЦЬКИЙ ХРОНОТОПІЧНИЙ ДЕЙКТИК DRAUßEN У РОМАНІ Е.М. РЕМАРКА “ПОВЕРНЕННЯ” ТА ВАРІАНТИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Академічна лінгвістика дає визначення дейксісу як вказування на часову і просторову локалізацію факту, який наводиться. З цією метою використовуються, як один із засобів, займенникові прислівники [1, 128]. У цій статті ми намагаємося проаналізувати випадки вживання прислівника *draußen* у функції хронотопічного дейктика. Зазначений прислівник, крім здійснення часової та просторової локалізації, надає й певних характеристик локалізованому просторові. В такий спосіб слово *draußen* виконує в межах роману референціальну (вказівну) і номінативну функції. Головною мірою цьому сприяють мікроконтекст (ситуативні сцени з роману) і макроконтекст (загальний текст роману обсягом 190 сторінок кишенькового формату).

Draußen виявляється в романі Е.М. Ремарка “Повернення” (“Der Weg zurück”) ключовим словом, про що свідчать 38 випадків використання вказаного дейктика.¹ Семантичний обсяг цієї лексеми виявляється неоднорідним, що й зумовлює різні варіанти її перекладу українською мовою. Надалі прослідкуємо особливості перекладу *draußen* у зазначених вище випадках.

Німецький тлумачний словник Langenscheidt містить два варіанти значення *draußen*: 1) за межами приміщення, в якому хтось перебуває, тобто, “просто неба”, 2) далеко від обжитих місцевостей [2, 233]. Первинна функція досліджуваного прислівника – референціальна, тобто прислівник вказує, де розташований суб’єкт, – у закритому приміщенні чи у відкритому просторі, а також, в якому напрямі від суб’єкта перебуває об’єкт, або інший суб’єкт – в середині чи ззовні. Водночас номінативна функція прислівника знаходить свою експлікацію через мікро – і макроконтекст. З другого боку, стилістичні норми української мови вимагають від перекладача певної конкретизації зовнішнього простору, врахування особливостей національного світосприйняття.

Перейдемо до конкретних прикладів. На 31-й сторінці роману автор описує ситуацію повертання солдатів рейхсверу з війни додому. Солдати сідають у потяг, який має доставити їх із західного фронту, тобто з Франції на батьківщину в Німеччину. Останнім сідає солдат Віллі, котрий до останньої хвилини перебував поза вагоном (*draußen*), щоб довше подихати свіжим повітрям: *Der Zug hält. Albert ist durch die Gänge gerannt und reißt das Fenster vor uns herunter. Tjaden und der Hund fliegen als erste hinein, Bethke und Kosole unter Willys Nachhilfe hinterher. Die drei stürmen sofort auf die Gangtüren los, um das Abteil nach beiden Seiten zu blockieren. Die Brocken folgen mit Ludwig und Ledderhose gleichzeitig, dann Valentin, ich und Karl Bröger, und als letzter, nachdem er sich draußen noch einmal gründlich Luft gemacht hat, Willy.*

“Alles drin?” schreit Kosole vom Gang her... “Drin!” brüllt Willy (S.31).

В німецькому тексті внутрішній простір окреслено конкретними показниками (Zug, Tür(en), Abteil, Gang). Зовнішній простір позначено дейктиком *draußen*. Для української мови виявляється недостатньо однієї вказівки назовні, необхідна предметніша локалізація зовнішнього простору через такий його характеристизатор, як “двовимірність”, тому в художньому перекладі на українську мову *draußen* швидше за все буде передано варіантами “на пероні”, “на платформі”.²

В іншій сцені несподівано відчиняються тамбурні двері і один із солдатів повисає у повітрі за межами вагону: *Einer hält sich an der Tür fest. Sie geht auf, und er hängt draußen frei am Fenster. Willy klettert hinterher, packt ihn am Kragen und zieht ihn herein (S.32).* У цьому випадку, на відміну від попереднього, *draußen* (зовнішній простір) виявляється наділеним таким характеристизатором як “тривимірність”, відповідно в українському перекладі німецький дейктик необхідно передати варіантами “над пероном”, “над платформою”, або зовсім опустити при перекладі, зробивши вказівку на інший іменник з референційною функцією *am Fenster* (за вікном). Присутній в наступному реченні показник зовнішнього простору (*hinterher*) унеможливує переклад *draußen* безпосередньо варіантом “ззовні”, бо виникає неприйнятний в художньому сенсі тавтологічний повтор.

Нарешті потяг рушить з чужини до батьківщини, до “свого”, рідного простору, поза вагоном пропливає вечірній пейзаж: *Draußen gleitet der Abend vorbei. Die Wälder liegen wie dunkle Kühe am Horizont, die Felder schimmern blaß im fahlen Schein, den der Zug aus den Fenstern wirft (S. 33).* При перекладі дейктика *draußen* в цій ситуації необхідно враховувати стилістичні вимоги української мови щодо розмежування зовнішнього простору від внутрішнього. Функцію такої межі виконують вікна вагону, відповідно німецький дейктик в реченні *Draußen gleitet der Abend vorbei* буде перекладено “за вікнами” (*За вікнами пропливає вечір*).

Наступний мікроконтекст ілюструє ситуацію повернення героя роману в рідну домівку. Молодий вояк перебуває у власній кімнаті, на вулиці йде дощ: *Draußen klopft der Regen an die Scheiben.*

Ich ziehe die Schultern hoch. Sonderbar, wieder in einem Zimmer zu sitzen. Sonderbar, zu Hause zu sein ... (S.41). В першому реченні дейктик **draußen** при перекладі може бути опущений: *Дощ барабанить у шибки; Дощ стукає у шибки.* На користь цього варіанту слугує той факт, що такий актант як дощ може перебувати тільки ззовні і фактор зовнішнього простору є імпліцитно присутнім в перекладі.

Схожий стан речей спостерігається в ситуації, коли демобілізовані вояки відвідують своїх побратимів у психіатричній лікарні. Внутрішній і зовнішній простори існують один від одного автономно. *Draußen liegt die Abendsonne über den Feldern. Aus dem vergitterten Fenster klingt noch immer das Singen: doch die Burgen – sind zerfallen – Wolken ziehen drüber hin...“ (S.91).* Перший репрезентовано загратованим вікном психіатричної клініки, другий – полями, над якими стоїть вечірнє сонце. Оскільки сонце, як і дощ, може перебувати тільки в зовнішньому просторі, то й показник зовнішнього простору, дейктик **draußen**, можна опустити в перекладі без шкоди для змісту речення: *Draußen liegt die Abendsonne über den Feldern. – Над полями стоїть вечірнє сонце.*

На 26-ій сторінці описується вечір танців. Внутрішнім простором виступає танцювальна зала, зовнішнім – сад навколо зали. Як вже зазначалося вище, за вимогами конкретизації зовнішнього простору в українській мові і за сприяння контексту дейктик **draußen** у наступних випадках буде перекладатися варіантом в саду: *Jupp hat sich die dickste Dame erwischt. Er tanzt mit ihr wie ein Fragezeichen. Seine große Flosse liegt breit auf der mächtigen Kruppe des Mädchens und spielt da Klavier. Sie lacht ihm mit nassem Mund ins Gesicht und er wird immer munterer. Schließlich schassiert er auf die Hoftür los und ist draußen (S.26).* – *Юпп підхопив собі найгладкішу даму. Він танцює з нею як знак запитання. Його велика лапа широко розпластана на міцному дівочому стегні, поруч грає фортепіано. Вона сміється йому в обличчя вологим ротом і він все більше жвавішає. Нарешті він вальсує до дверей і ось він вже в саду.*

Er [Ludwig] steht auf und geht weg. Ich verstehe ihn nicht mehr. Nachher finde ich ihn, wie er ganz allein draußen steht. Ich frage ihn nicht weiter. Wir gehen schweigend zurück (S.28). – *Він [Людвіг] встає і виходить. Я його вже не розумію. Потім я знаходжу його зовсім одного в саду. Далі я його не розпитую. Ми мовчки повертаємось.*

Заслугує на окремий коментар словосполучення *draußen vor den Fenstern: An der Wand hängen ein Kreuzifix, eine ausgestopfte Schleiereule und eine Landkarte von Deutschland. Draußen vor den Fenstern ziehen immerfort eilig und niedrig die Wolken (S. 124).* Що стосується компонента **draußen**, то в українському перекладі буде правомірним опустити його зовсім, знову ж таки через те, що йдеться про атрибути виключно зовнішнього простору – хмари. Але переклад *vor den Fenstern* ґрунтується на особливостях німецького й українського світосприйняття. Український мовець висловом “за вікнами” (*hinter den Fenstern*) виокремлює себе із зовнішнього простору, “вікна” стають для нього своєрідним кордоном, що пролягає між “своїм” внутрішнім і “чужим” зовнішнім просторами. Німецький вислів *vor den Fenstern* (перед вікнами) слугує з’єднуючою ланкою між **drin** і **draußen**. Очевидно німецька свідомість не схильна розглядати *draußen* як цілковито “не свій” простір, тому мала вірогідність того, що носій німецької мови використає варіант “*hinter den Fenstern*” замість “*vor den Fenstern*”, так саме як український мовець не стане вживати варіант “перед вікнами” замість усталеного “за вікнами”. *Draußen vor den Fenstern ziehen immerfort eilig und niedrig die Wolken – За вікнами швидко і низько пливуть нескінченні хмари.*

“Свій” простір створює у людини почуття затишності і захищеності, тоді як “чужий” може іноді бути “ворожим”. У наступній сцені автор втілює “ворожість” у людську тінь, яка перетнула кордон між внутрішнім, закритим, затишним, безпечним простором і зовнішнім, необмеженим, незатишним і небезпечним з метою вчинити якусь злу дію: *So saß sie auf dem Bettrand und griff nach ihren Strümpfen und ihrer Bluse. Sonderbar und riesig griff der Schatten mit, wie ein lautloses Schicksal, das aus dem schwarzen Lauern draußen durch die Fenster hereingeschlichen war und nun grotesk, verzerrt und höhnisch kichernd alle Bewegungen mitmachte – gleich würde es seine Beute anfallen und sie hinausschleppen in das sausende Dunkel. (S.154).* – *Вона сиділа на краю ліжка і хапала свої панчохи і кофтинку. Так само хапала і дивна велетенська тінь, як мовчазна доля, що прослизнула з темної засідки ззовні крізь вікно і зараз повторювала усі порухи, вигадливо, спотворено, з глумливим хихотінням, ніби мала напасти на свою здобич і виволікти її в шумливу темряву.*

Це практично єдиний із 38 прикладів з прислівником **draußen**, де при перекладанні його українською мовою можна вжити варіант, пропонований великим німецько-українським словником – ззовні [3, 172].

У розглянутих вище прикладах (за винятком першого) простір постає як тривимірний або сферичний. В інших прикладах простір виглядає двовимірним (довжина + ширина) і це впливає на переклад **draußen**. У випадках двовимірного простору можливі варіанти перекладу “на дворі”, “на вулиці”, “на площі”, “в місті”. В наступній ситуації головний герой роману пропонує своєму бойовому побратимові переїхати із сільської місцевості в місто з метою виправити складну сімейну ситуацію: *“Fahr mit in die Stadt, Adolf, hat keinen Zweck, daß du hier hockst”, schlage ich vor. Er will nicht. Draußen schlägt der Hund an. Die Frau geht jetzt durch die Gartentür, zurück zu ihren Eltern.* Територію міста

можна розглядати стосовно села як зовнішній простір, тобто *draußen*, так само як і навпаки, залежно від того, де перебуває особа, відносно якої локалізується простір. Тому в межах цього мікроконтексту член речення *in die Stadt* є, по суті, синонімічним відносно *draußen*. Ця синонімія залишається імплікованою в мікроконтексті. Одночасно експліковано інший *draußen*, який позначає територію, двовимірний простір, найближче розташований до домівки, де живе бойовий побратим. Цей найближчий до власної домівки простір виявляється своєрідним продовженням “свого” простору, який відповідно до стилістичних норм української мови перекладається “на дворі”, “на подвір’ї”: *Draußen schlägt der Hund an – На дворі подає голос собака*. За двором “свій” простір продовжується, але він вже перестає бути власним і цей чинник впливає на переклад німецького дейктика.

На підтвердження тези про “свій” і “свій власний” простір наведемо наступну ситуацію з роману. Двоє друзів приїхали в село з метою придбати харчів. Вони підходять до однієї з сільських господ, хазяїн якої знаходиться на своєму подвір’ї: *Nächster Hof. Der Bauer steht gerade draußen. Er trägt einen langen Militärmantel, schwippt mit der Peitsche und sagt: “Wißt ihr, wie viel vor euch schon hier waren? Ein Dutzend.”* (S.95). Місцезнаходженням селянина є двір, подвір’я, себто “свій”, власний зовнішній простір, тоді як друзі перебувають на сільській вулиці, “чужому” зовнішньому просторі (“на вулиці”) і ця обставина вимагає уточнення в перекладі: *Der Bauer steht gerade draußen – Селянин стоїть саме на подвір’ї [не на вулиці !]*.

У місті зовнішній простір не має такої градації, зокрема якщо йдеться про громадські заклади або приватні помешкання. За ними відразу починається “вулиця”: *Draußen atmen wir auf* (S.44) *На вулиці ми переводимо дух*. (Солдати відчувають психологічне полегшення після відвідин свого бойового побратима – безногого інваліда). *Draußen gibt sie mir die Hand. “Weiter kannst du nicht mitgehen, ich werde hier erwartet“* (S.109). *На вулиці вона подає мені руку. “Далі можеш мене не проваджати, на мене тут чекають“* (Дівчина прощається з хлопцем за межами ресторану). *Draußen lächelt Kosole befreit wie ein Kind, denn Schröder ist jetzt gerächt* (S.61). *На вулиці Козоле з полегшенням посміхається, бо за Шрьодера він помстився* (сцена за межами пивбару після інциденту з колишнім бойовим командиром).

Якщо закритим приміщенням виступає в’язниця, тоді, згідно з вимогою конкретизації зовнішнього простору, в українській мові дейктик *draußen* перекладатиметься еквівалентом “на волі”. В наступному реченні сусідство з дейктиком дієслова *haben* у формі кон’юнктиву зумовлює переклад “визволили б”: *“Ich glaube auch, daß es nichts nützen wird, Georg,“ sage ich, “selbst wenn wir ihn draußen hätten, würde er sofort wieder zurückgehen“* (S.164). – “Я також думаю, що це нічого не допоможе, Георг”, кажу я, “навіть якщо ми його й визволили б, він все одно б повернувся”.

І ще один приклад. Автор описує ландшафт, який контрастує з гнітючою атмосферою польової лікарняної палати. Важкопоранений солдат просить залишити його поза межами лазарету, просто неба: *Von da ab sagt er nicht mehr viel. Er will auch nicht hineingetragen werden, sondern draußen bleiben – З тих пір він багато не розмовляє. Він хоче також, щоб його не занесли в лазарет, а залишили просто неба*.

На перший погляд ландшафт виглядає відкритим зовнішнім простором (*draußen*) стосовно закритого приміщення (польового лазарету). Але докладний опис деталей природи і передсмертних почуттів смертельно пораненої людини наводить на думку, що описуваний Ремарком світ стає для людини в критичній межовій ситуації своїм, рідним простором, себто *drin*, який вона змушена буде назавжди залишити, відійти в інший, незнаний світ – *draußen*. Все це міститься в наведеному нижче мікроконтексті: *Von da ab sagt er nicht mehr viel. Er will auch nicht hineingetragen werden, sondern draußen bleiben. Das Lazarett liegt an einem kleinen Hang. Die Allee, die wir gekommen sind, kann man von hier aus weithin sehen. Sie ist bunt und golden. Die Erde liegt still und weich und geborgen da, sogar Äcker sind zu sehen, kleine, braune, aufgegrabene Stücke, dicht beim Lazarett. Wenn der Wind den Blut- und Eiterbrodem wegfegt, kann man den herben Geruch der Schollen riechen. Die Ferne ist blau und alles sehr friedlich; denn der Blick von hier geht nicht zur Front. Die Front liegt rechts.*

Weßling ist still. Er betrachtet alles ganz genau. Die Augen sind aufmerksam und klar. Er ist Bauer und versteht sich mit der Landschaft noch besser und anders als wir. Er weiß, daß er jetzt weg muß. Deshalb will er nichts versäumen und wendet keinen Blick mehr ab (S. 13).

Окремого аналізу потребують численні приклади вживання прислівника *draußen* із загальним значенням “на чужині”, “за державними кордонами”. Серед згаданих вище 33 прикладів їхня кількість сягає 18. Референціальна функція, в основу котрої покладено умовне розмежування двовимірного простору (а саме державної території) на так звані “свій” і “чужий”, тісно пов’язана з характерологічною. Головною характерологічною рисою для *draußen* як зовнішнього простору, “чужини” виступає стан війни (Krieg), на відміну від стану миру (Frieden), що є головною характерологічною рисою *drin* – батьківщини, внутрішнього “свого”, рідного простору. Чужину окреслено в романі французькими топонімами Flandern, Fleury, Verdun і гідронімом Sommes. На позначення батьківщини наводяться слова Heimat і Frieden майже без

згадки будь-яких німецьких топонімів. Макроконтекст створює цілу низку синонімів до хронотопічного дейктика *draußen* в згаданих випадках: Krieg, Front, Schützengraben, Feld. Крім цього, в аналізованих прикладах імпліковано й фактор часу і саме тут правомірно вести мову про прислівник *draußen* як симбіоз простору і часу, тобто хронотоп. Цей хронотоп в межах макроконтексту втілюють, з одного боку, театр бойових дій на території Франції, з другого, період Першої світової війни, 1914–1918 роки. Отже, переклад українською мовою буде презентований варіантами “на війні”, “на фронті”, “в окопах”, “на передовій”, “в бою”.

A. Krieg – “на війні”

1. *Der Einarmige nickt. In seinem Gesicht arbeitet es. “Ich war doch auch draußen, Mensch”, stößt er hervor, “ich weiß doch auch Bescheid! Hier”- er weist erregt seinen Stumpf vor. “Zwanzigste I.D., Verdun!”*

“Waren wir auch“, sagt Willy lakonisch, “dann also – Mahlzeit ... “ (S. 39) – *Однорукий киває. На його обличчі грають емоції. “Я також був на війні, хлопче”, вичавлює він із себе, “і мені це відомо! Ось”, він схвильовано вказує на свій обрубок. “Двадцята П.Д., Верден!”*

“Бували і ми там”, відповідає лаконічно Віллі, “ну що ж, привіт...” .

2. “Willst du Romane haben?” “Nein“, sagt er und sucht sich ein paar Bücher heraus. Ich sehe auf die Titel. “So schweres Zeug, Ludwig?“ frage ich. “Was willst du denn damit?“ Er lächelt verlegen. Dann sagt er zögernd: “Draußen ist mir so manches durch den Kopf gegangen, Ernst; und ich konnte es nie recht zusammenkriegen“ (S. 64) – *Хочеш романів? “Ні”, каже він і вишукує собі пару книжок. Я дивлюсь на заголовки. “Такі важкі речі, Людвіг?” питаю я. “Що ж ти хочеш з ними робити”? Він ніяково посміхається. Потім нерішуче каже: “На війні мені іноді щось таке спадало на думку, Ернст; і я ніколи не міг цього стулити до купи”.*

3. *Ich muß einer Anzahl Leuten die Hand geben und fange an zu schwitzen. Die Menschen hier sind so ganz anders als wir draußen. (S.66) – Я змушений подавати руку цілій групі осіб. Люди тут зовсім інакші, ніж ми там на війні.*

4. *So finde ich ihn und höre ihm zu und betrachte ihn, wie er mit trüben Augen dasitzt und Worte hervorstößt und trinkt: Adolf Bethke, den umsichtigsten, besten Soldaten, den treuesten Kameraden, der vielen geholfen und so manche gerettet hat. Schutz und Trost, Mutter und Bruder oft für mich draußen, wenn die Leuchtschirme flatterten und die Nerven von Angriff und Tod zerrissen waren...Mensch, Ernst“, sagt er mit trostloser Stimme, “wären wir doch draußen geblieben – da waren wir wenigstens zusammen“ (S. 156)*

– *І ось я його знаходжу, слухаю його і розглядаю сидячого з похмурими очима, за чаркою, вичавлюючого із себе слова – Адольфа Бетке, най обачнішого, найкращого солдата, найвірнішого побратима, який багатьом допомагав, а декого і врятував, який для мене на війні був і захисником і утішником, і матір’ю і братом, коли спалахували прожектори і нерви розривалися від натиску атак і смерті...*

Ернст, хлопче, каже він розгубленим голосом, якби ми залишилися на війні, то принаймні були б усі разом.

5. “Es geht um unsern Kameraden!” rufe ich, “verurteilt ihn nicht! Er wollte auch nicht so gleichgültig gegen Leben und Tod werden, wir wollten es alle nicht, aber wir haben alle Maßstäbe draußen verloren, und niemand hat uns geholfen! Patriotismus, Pflicht, Heimat, das haben wir uns doch selbst immer wieder gesagt, um es auszuhalten und zu rechtfertigen! Aber es waren nur Begriffe, es gab zuviel Blut draußen, das schwemmte sie weg!“ (S. 180).

– *“Йдеться про нашого побратима!” кажу я, “не засуджуйте його! Він не хотів бути (стати) таким байдужим до життя і смерті, ми всі цього не хотіли, але ми розгубили всі норми і уяви на війні і ніхто нам не допоміг! Патріотизм, обов’язок, батьківщина, це ми завжди неодноразово собі повторювали, щоб вистояти і виправдати себе. Але це були лише абстракції, було занадто багато крові на війні, вона зміла з собою геть усе!”*

B. Front – “на фронті”

1. *Jupp war vor dem Krieg Schreiber bei einem Rechtsanwalt in Köln. Obwohl er schon drei Jahre Soldat ist, hat er immer noch ein empfindliches Gemüt und legt sonderbarerweise Wert darauf, hier draußen ein gebildeter Mensch zu sein (S. 5). – Юпп був до війни писарчуком в одного адвоката в Кельні. Хоча він вже три роки як солдат, але все ще зберігає вразливий характер і чудернацьким чином надає значення тому, що він, тут на фронті, – освічена людина.*

Не може не впасти у вічі, що наведена вище ситуація – єдина, що на відміну від решти 20-ти, презентує час формою презенсу, тоді як решта сімнадцять містять претерит і перфект. *DrauЯen* поєднується з іншим дейктиком, *hier*. Останній передбачає, що людина як упорядник простору і часу (і німецький і український мовець) перебуває не тільки тут, але водночас і зараз (*jetzt*), а це може відбуватися лише в теперішньому часі, тоді як поєднання дейктиків *dort* і *drauЯen* розширює можливості вживання часових форм. Упорядник простору і часу може знаходити там і зараз (*dort und jetzt*), рівно як там і тоді (*dort und damals*), відповідно події з ним можуть відбуватися і в теперішньому, і в минулому часі.

2. *Anfangs sind wir gierig und befangen zugleich, wir trauen uns nicht recht, denn wir haben draußen verlernt, mit ihnen [Mädchen] umzugehen (S.25)*

– Спочатку ми пожадливі і скуті водночас, ми не сповна собі довіряємо, на фронті ми позабули як з ними [дівчатами] поводитися.

3. *In der Ecke steht das Bett, weiß bezogen, mit aufgeschlagener Decke. Ich setze mich darauf und hocke noch eine Weile nachdenklich so da. Dann werde ich müde. Mechanisch strecke ich mich aus und will die Decke über mich ziehen. Aber plötzlich setze ich mich wieder auf, denn ich habe ganz vergessen, mich auszuziehen. **Draußen** schliefen wir ja immer nur in unserem Zeug. Langsam streife ich die Uniform ab und stelle die Stiefel in die Ecke (S. 50).* – У кутку стоїть ліжко, застелене білим простирадлом і ковдрою. Я сідаю на нього і сиджу певний час в роздумах. Потім стомлююся. Механічно розлягаюся і хочу вкритися ковдрою. Але раптом знову сідаю, бо я зовсім забув роздягнутися. **На фронті** ми завжди спали в своїх речах. Повільно я стягую з себе мундир і ставлю чоботи в куток.

4. *Kosole erzählt, daß er heute Nachmittag seinen Taubenschlag reparieren will. Er hat vor dem Krieg eine Zucht von Brieftauben und schwarzweißen Tümmlern gehabt. Damit will er jetzt wieder anfangen. Das hat er sich immer **draußen** gewünscht (S.63).* – Козоле розповідає, що сьогодні після обіду він хоче ремонтувати свого голубника. До війни він мав виводок поштових голубів і чорно-білих морських свинок. Цім він хоче зараз знову зайнятися. Цього він постійно бажав **на фронті**.

В. Schützengraben – “в окопах”

1. *“Ist das wahr, Georg?” frage ich, “daß du **draußen** so erstklassig in Latein geworden bist?” Er lacht und storcht mit seinen langen Beinen zum Gymnasium hinüber. “Paß auf, daß du in Betragen keine Vier kriegst”, ruft er mir nach (S. 68).* – “Це правда, Георг”, питаю я, “що ти **в окопах** став таким першокласним фахівцем з латини? Він сміється і прямує своїми довгими як у стерха ногами убік гімназії. “Дивись, щоб тобі за поведінку два не поставили”, вигукує він мені услід.

Г. “ на передовій”

1. *Bevor wir ihn [Giesecke] begrüßen können, zieht uns jemand beiseite. “Was Neues **draußen?**” fragt er. “Nein, nichts Neues”, erwidere ich. “Und die Front? Haben wir Verdun nun endlich?” Wir sehen uns an. “es ist ja längst Frieden”, sagt Albert beruhigend (S.89)* – Раніше ніж ми з ним [Гізеке] встигли привітатися, хтось відтягує нас убік. “Що нового **на передовій?**” питає він.

“Ні, нічого нового”, відповідаю я. “А фронт? Верден нарешті наш?” Ми переглядаємось. “вже давно мир”, заспокоює Альберт.

2. *Wie sich die Leute verändern können, Ernst, was? Im Schützengraben war er ein Jammerwurm, und jetzt ist er ein flotter Geschäftsmann. Was hat der Kerl **draußen** geschweinigelt! Und jetzt will er nichts mehr davon wissen (S. 100).*

– “Як же люди можуть змінюватися, Ернст, га? В окопі він був жалюгідним типом (нікчемою), а зараз – спритний ділоқ. В який похабщині цей піжон **на передовій** тільки не вправлявся! А зараз він про це нічого й знати не хоче”.

Г. im Felde – у бою

1. *Er hätte bei uns bleiben sollen. Jetzt ist er allein und unglücklich, und wir können ihm nicht helfen, so gern wir es auch täten. Ach, **im Felde [draußen]** war das einfacher – wenn man da nur lebte, war alles schon gut (S. 80).* – Він мусив би залишитись з нами. Він зараз один і нещасний і ми не можемо йому допомогти, як би не намагалися. Ех, **у бою** було простіше – аби тільки живий, та й добре.

2. *Ich fröstele und blicke auf. Was soll das nur? Weshalb kommen diese Erinnerungen jetzt so oft? Und so sonderbar, so ganz anders als draußen **im Felde?** Bin ich zuviel allein? (S.135).*

– Я стріплююся і підвожу очі. Щоб ще означало? Чому зараз так часто повертаються ці спогади? І так дивно, зовсім по іншому, ніж тоді на війні, **в бою?** Чи не дуже часто я наодинці?

На 43-ій сторінці спостерігається поєднання двох мікроконтекстів, де контекст, в якому **draußen** (в місті) із суто референціальною функцією, зіставлено з контекстом, де поєднуються преференціальна і характерологічна функції німецького дейктика (Heimat, Frieden). Ситуація свідчить про різні позиції двох осіб у світосприйнятті, тому і локалізація простору відбувається в них у кожного по своєму, в матері героя вона має, так би мовити, топографічний характер, у сина – чуттєво-географічний: “Sei vorsichtig, Ernst, daß dir **draußen** nichts geschieht“, ruft sie mir nach.

“Was soll mir denn geschehen, **hier in der Heimat, hier im Frieden,** Mutter?” sage ich lächelnd und blicke zu ihr hinauf (S.43). – Будь обережним, Ернст, щоб із тобою **в місті** нічого не трапилося.

Що зі мною мусить трапитися, тут **на батьківщині, в мирний час,** мамо? Кажу я з усмішкою, дивлячись на неї знизу вгору.

У деяких випадках спостерігається поєднання іменників з прислівником **draußen**, де останній виконує синтаксичну функцію означення: *Kameraden von draußen, die Jahre draußen, nach Jahren draußen, in der Flut des Entsetzens draußen, Heldentum draußen, braven Feldgrauen draußen.* Імплікований в ці словосполучення фактор часу відбивається і на українському перекладі:

1. *Er lupft seinen Tornister an und hängt die Knarre um. Wir marschieren weiter. Aber als Ludwig an ihm vorübergeht, nimmt der Unteroffizier mit der roten Armbinde plötzlich die Hand an die Mütze, und wir verstehen, was er will: Er grüßt nicht die Uniform und nicht den Krieg – er grüßt **den Kameraden von draußen** (S. 39)* – Він

підхоплює свій ранець і чіпляє на плече кулемет. Ми маршируємо далі. Але коли Людвіг проходить біля унтер-офіцера з червоною пов'язкою, той несподівано прикладає руку до козирка і ми розуміємо, чого він хоче: він вітає не уніформу, не війну. Він вітає **бойового побратима**.

2. Der Direktor gerät an sich selbst in Schwung. Er feiert jetzt nicht nur **Heldentum draußen**, sondern auch das stillere daheim. "Auch wir hier in der Heimat haben unsere volle Schuldigkeit getan, wir haben uns eingeschränkt und gehungert für unsere Soldaten, wir haben gebangt und gezittert, schwer war es, und oft mag das Durchhalten fast schwerer gewesen sein für uns als für unsere braven **Feldgrauen draußen** ..." (S. 71) – Директора понесло. Він починає вшановувати не тільки **бойових героїв**, але й тих, що скромніші тилових. "Але й ми тут, в тилу сповна виконували наш обов'язок, ми обмежували себе і голодували заради наших солдатів, непокоїлися й тремтіли, було важко, нам часто було може навіть і складніше триматися, ніж нашим славним **бойовим піхотинцям**..."

3. War meine Erinnerung denn lebendiger als die Wirklichkeit? Ist sie zur Wirklichkeit geworden, während diese sich zurückzog und zusammenschumpfte, bis nichts mehr von ihr blieb...? Haben **die Jahre draußen** die Brücke zum Früher verbrannt? (S.86). – Чи були мої спогади живішими за дійсність? Чи може вони стали дійсністю коли ця дійсність стягувалася і зіщулювалася, допоки з неї нічого не залишилося...? Чи **воєнні роки** спалили міст у минуле?

4. Verdrossen ziehen wir weiter. Wir hatten uns den Einzug in die Heimat anders vorgestellt **nach Jahren draußen**. Wir hatten geglaubt, man würde uns erwarten; aber jetzt sehen wir, daß jeder hier schon wieder mit sich beschäftigt ist (S.25). – Незадоволені ми йдемо далі. Ми уявляли собі повернення на батьківщину інакше **після кількох років війни**. Ми вірили, що на нас чекають; але зараз ми бачимо, що кожний тут знову зайнятий самим собою.

5. Albert und ich sitzen im Cafe Meyer am Fenster. Vor uns auf dem runden Marmortisch stehen zwei Tassen mit kalt gewordenem Kaffee. Wir sind schon drei Stunden hier, doch wir haben uns noch nicht entschließen können, die bittere Brühe zu trinken. Dabei sind wir **von draußen** allerhand gewöhnt; aber dieser hier kann nichts anderes als aufgekochte Steinkohle sein (S.51). – Альберт і я сидимо в кафе Майєра біля вікна. Перед нами на круглому мармуровому столі стоять дві чашки з вистиглою кавою. Ми тут вже три години, але все ще не наважилися випити цієї гіркої бурди. **З воєнних часів** ми звикли до багато чого, але це просто ніщо інше, як зварене кам'яне вугілля.

6. Ist dieser leere nüchterne Platz mit der Fabrik davor tatsächlich der stille Fleck Welt, den wir Heimat nannten und der allein **in der Flut des Entsetzens draußen** Hoffnung bedeutete und Rettung vor dem Ertrinken? (S.86). – І ця пуста незатишна площа з фабрикою на передньому плані дійсно є тим тихим клаптиком світу, який ми називали батьківщиною і лише він один означав **в потоці жахів війни** надію і спасіння від погібелі?

Окремого розгляду вимагає фінал роману, викладений автором автономним абзацом. У кінці твору знову зіставлені два простори – закритий і відкритий (drin – draußen). Відкритим простором виступає жива природа та її атрибути – рослини. Закритий простір презентують артефакти, речі, які вироблені людьми з природного матеріалу – деревини. Але на відміну від попередніх ситуацій, де демонстровано антагоністичне протиставлення двох просторів (Krieg – Frieden, Fremde – Heimat, Geborgenheit – Bedrohung) бачимо поріднення природних речей і артефактів: *Der Saft steigt in den Stämmen, mit schwachem Knall platzen die Knospen, und das dunkel ist voll vom Geräusch des Wachsens. Die Nacht ist im Zimmer und der Mond. Das Leben ist im Zimmer. In den Möbeln knackt es, der Tisch kracht und der Schrank knarrt. Man hat sie vor Jahren gefällt, und zerschnitten, gehobelt und geleimt zu Dingen des Dienens, zu Stühlen und Betten; aber in jedem Frühjahr, in den Nächten des Saftes, rumort es wieder in ihnen, sie erwachen, sie dehnen sich, sie sind nicht mehr Gerät, Stuhl und Zweck, sie haben wieder teil am Strömen und Fließen **des Lebens draußen**.* – Живильні соки течуть у стовбурах дерев, зі слабким тріском репаються бруньки і темрява заповнюється глухими звуками зростання. У кімнаті – ніч та місяць. У кімнаті – життя. Меблі хрустять, стіл тріщить, шафа рипить. Усі вони були декілька років тому зрубані, розпилені, зістругані та склеєні в корисні речі, стільці та ліжка, але кожної весни, у нічний час живильних соків їх починає збурхувати, вони прокидаються, потягуються, вони більш не матеріальні речі, не стільці, не якась потреба, вони стають причетними до устремлень і течій **природного життя**.

Родинні зв'язки зберігаються як своєрідні спогади, спомини про своє першоджерело – *Leben draußen*, – через дії, вербально репрезентовані в дієсловах на позначення звуків життя та його рухів – knacken, knarren, krachen, platzen, rumoren, sich dehnen, erwachen, treiben. В обох просторах – зовнішньому і внутрішньому – тече життя і це є загальний знаменник, під який підведені природні речі й артефакти.

Завершуючи цей лінгвістичний доробок, підіб'ємо деякі підсумки. На переклад українською мовою німецького дейктика **draußen** впливає градація простору. Одна із таких градацій зводиться до антиномії **drin – draußen**, тобто закритий, внутрішній простір протиставлено відкритому, зовнішньому просторові. За умов, якщо зовнішній простір характеризується тривимірністю (довжина – ширина – висота), або сферичністю і повідомляється про атрибути суто зовнішнього

простору, такі як сонце, місяць, зірки, вітер, дощ, сніг, блискавка та ін., які в реченні виявляються головними актантами, то в українській мові буде правомірним опустити *draußen* при перекладі. Другий чинник, релевантний для перекладача, це – аксіологічний розподіл простору, умовно на “свій” і “чужий”. Аксіологічна градація простору передбачає переважно двовимірність простору (довжина – ширина), певну територію і безпосередній фізичний, або духовний контакт з цією територією упорядника зовнішнього простору – людини. Відповідно до цих обставин далеко не завжди буває виправданим переклад *draußen* українською мовою узагальненим абстрактним варіантом зовні. Стилiстичні норми мови-реципієнта вимагають конкретизації простору, якщо головним активним актантом в реченні виступає людина. Отже, якщо людина перебуває в місті, то зовнішнім простором для неї буде сільська місцевість, рівною мірою як і для сільського мешканця простір за межами села буде простором зовні. Таким чином, варіант перекладу *draußen* лише як за містом, на дачі, який міститься у Великому німецько-українському словнику, виявляється однобічним і неповним [3, 172]. Цілковито правомірним буде додати до нього варіант за містом, на околиці. Нарешті, презентований в романі аксіологічний розподіл простору у вигляді антиномії “батьківщина – чужина” з обов’язковим урахуванням фактора часу зумовлює своєрідні варіанти перекладу, які не можуть передбачити будь-які лексикографічні джерела.

Примітки

1. Приклади наводяться за виданням Erich Maria Remarque. Der Weg zurück. – Frankfurt/M, Berlin, Wien: Ullstein Buch, 1985. – 190 S.
2. Цікаво, що запитання і відповідь з антонімічним прислівником *drin* (“*Alles drin?*“ schreit Kosole vom Gang her... “*Drin!*“ brüllt Willy) відповідно до норм української мови швидше за все буде передано в такий спосіб: “*Усі сілу?*“... “*Усі!*“

Список використаних джерел

1. Великий німецько-український словник / [укл. В. Мюллер] – К. : Видавничий дім “Чумацький шлях”, 2005. – 792 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Ярцева] – М.: “Советская энциклопедия”, 1990. – 685 с.
3. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / [hrsg. von D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann; unter Leitung von G. Jehle, M. Marwitz] – Berlin & München: Langenscheidt KG, 1998.– 1248 с.

Анотація. У статті аналізуються семантичне наповнення німецького хронопомічного дейктика *draußen* і чинники, що впливають на цей процес. Аналіз проводиться на підставі мовних прикладів, які взято з роману німецького письменника Е.М. Ремарка “Повернення”. Паралельно наводяться переклади *draußen* українською мовою, які унаочнюють семантичні особливості німецького дейктика.

Ключові слова: хронопомічний дейктик, референціальна функція, номінативна функція, зовнішній простір, внутрішній простір, “свій” простір, “чужий” простір, часова локалізація, просторова локалізація.

Summary. The article analyses semantic contents of the German chronotopic deixis *draußen* and the factors influencing this process. The analysis is carried out on the lingual examples taken from the novel “Come back” by German writer E.M. Remarque. The translations of *draußen* to Ukrainian are given, which illustrate semantic peculiarities of German deixis.

Key words: hronotopic deictic, referential function, nominative function, outdoor space, inner space, “own” space, time localization, space localization.